

ПРИВРЕДА И НАСЕЉА МАКАРСКОГ ПРИМОРЈА

Уже макарско приморје претстављено је флишном зоном динарског правца, која се пружа између кречњачког отсека Биокова и јадранске обале. Оно се простире између Велике Вруље на СЗ и Мале Вруље на ЈИ. Дужина му износи 27 км, а просечна ширина 2 км.

Привреда и саобраћај

Као у осталим флишним областима динарског приморја тако је и у макарском приморју земљорадња главно занимање; она је по свом типу медитеранска.

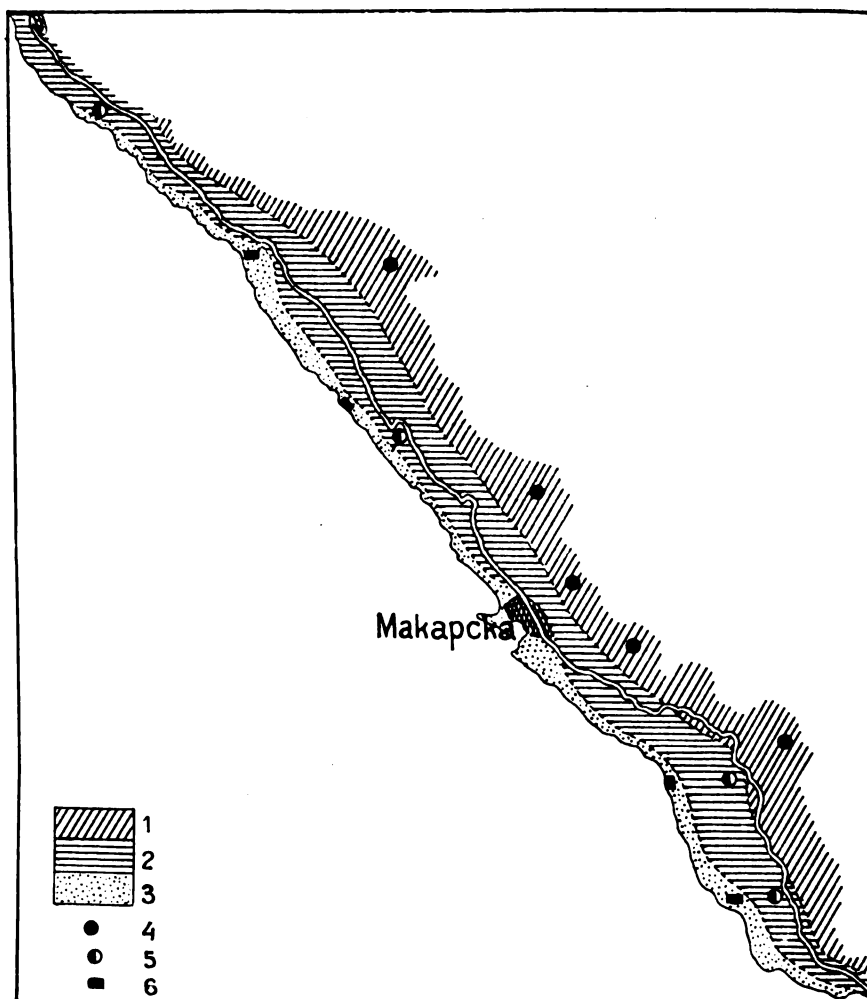
Цела је област од обале до биоковског отсека обрађена у дугим и узаним терасама. На много места подзиде између тераса покривене су лозом и маслинама. Прва биљка уступа данас првенство другој. Филоксер је уништила огромне винограде, те највише терасе флишне зоне, које су због песковитости земљишта биле засађене искључиво лозом, данас су пусте. Пре пропасти лозе било је у овој области до 1100 хектара лозе са приносом од 30,000 хектолитара вина. Приход од вина био је главни извор живота и благостања. Данас су виногради обновљени новом америчком лозом само у скромним димензијама, тако да се принос вина троши у главном у самој области. Из овога се може уочити велики привредни значај лозе за ову област; разумљиво је, да је њена пропаст значила нову периоду у привредном животу овог краја.

Маслина је данас главна агрикултурна биљка, и ако није уопште у стању да накнади губитак лозе. Рађа периодично и нестално, а често јој се плод за време дугог дозревања, услед разних елементарних непогода десеткује. Док су виногради добро успевали, људи су много мање пажње посвећивали маслини; данас су у том много рационалнији. У овој се области данас гаји око 120,000 стабала маслине; из овога је лако уочити њену привредну вредност.

Комбинованим гајењем лозе и маслине до максимума је искориставана обрађивана земља. Међу насадима маслина успевала је лоза, те се је на обрађеном земљишту добивао двострук плод; ту је дакле била нека врста земљорадње на катове.

Иза пропасти лозе земљорадник је био упућен, да уз маслине тражи нове културне биљке, које би се могле прилагодити педоло-

шким и климатским приликама ове области. Тако се је јавило интензивно гајење бухача и вишања. Бухач се је у почетку показао веома корисна културна биљка; он не тражи специјално обрађено земљиште, већ као травна биљка успева и у песковитом земљишту негдашњих винограда и међу насадима маслина и вишања, а доноси добру

Макарско приморје. 1:150 00

- 1, сточарско-земљорадничка зона; 2, земљорадничко-сточарска зона; 3, поморско-земљорадничка зона; 4, села испод биоковског отсека; 5, села поред пута; 6, села на обали.

корист. Нажалост брзо је настала криза и код ове биљке, јер се је њен цвет, који иде у трговину, на тржиштима све мање тражио и цена му је толико пала, да се њено гајење није скоро исплаћивало; иста је судбина пратила и културу вишања. Ове поратне биљке, након сјајних почетака, брзо је захватила криза и оне нису испуниле наде марљивих становника.

Гајење смокава нема већег значаја, јер мале количине иду у промет.

Поврће се гаји у малим размерама а изискује много труда због тешког наводњавања; отуда га има само поред извора. Поврћем сељаци снабдевају Макарску и намирују своје потребе.

Земља превише богата кречом није погодна за цереалије; стога се оне сеју ретко и принос им је слаб.

Поморанце и лимуни успевају само поред обале (око Макарске, Подгоре и др.) и то на оним местима, која су заклоњена од хладних удара буре. Могло би се рећи, да линија која ограничава распрострањење ових биљки, додирује само нека места на обали.

Сточарство је важна привредна грана, али не за целу област као земљорадња. Сточарство има највећи значај за она насеља, која леже на граници флиша и кречњака. Стока је у главном ситног зуба (коза и овца). Стока крупног зуба (коњ и говедо) гоји се у малим размерама због оскудице у погодним пашњацима. Главна је испаша на високој биоковској површи. Путеви који воде из флишне зоне на ову површ, веома су слаби и напорни; само понеким од њих може ићи и стока крупног зуба. Сами пашњаци на кречњачком Биокову веома су оскудни; њих чине ретко и ситно бусење трава, по који закржљали грм или вештачки засађена борова шума. Летња жега спрљи и овако оскудне пашњаке, те сточари морају гонити стоку према билу Биокова, да тамо нађу боље пашњаке. Спремање зимнице још је напорнији посао и највећа запрека сточарству. Спремање зимнице још је напорнији посао и највећа запрека сточарству. Због близине пашњака сточарењем се највише баве сељаци, чија су села под биоковским отсекком; у селима која су ближе мору сточарство је слабије, док се у селима на мору држи само толико стоке, колико треба сточних производа за домаћу потребу.

И овако оскудно сточарство, како у врстама тако и у броју, опада. У најновије време сточарству је задан велики ударац тиме, што је забрањено гајити козе, које се могу најбоље прилагодити овако оскудној испаша, али које не дозвољавају, да се пашњаци поправе. Колико се сточарством баве становници појединих села види се из следеће таблице:

Села	број становника	ситна стока	крупна стока	теглећа стока	говеда
Подгора	2400	850	135	130	5
Тучепи	1700	1550	200	200	—
Котишина	500	170	56	30	26
Макар	700	175	89	52	37
Велико Брдо	900	485	51	18	33
Баст	515	1470	17	16	1
Доња Брела	864	350	47	42	5

Ови нам податци показују однос између становника и броја стоке; ту се види, да је сточарство несразмерно развијено. Баст има

два пута више стоке но Подгора, а ова има скоро три пута више становника од Баста. Баст лежи на граници између флишне зоне и кречњачког отсека, под великим башњанским точилом, кроз које воде путеви до планинских пашњака; тако да је Баст најмање удаљен од пашњака. Подгора је растурена по флишној зони и то више по нижим него по вишим деловима; отуда је сточарство овде од мањег значаја. Сточарство је слабо и у Доњим Брелима, јер ово насеље нема странијих пашњака.

У Котишини, Макру и Великом Брду смањено се број ситне стоке, јер се ту ради близине Макарске гаји размерно доста говеда, нарочито крва.

Теглећу стоку претстављају у главном мазга и магаре, који се могу задовољити оскуднијом храном; коњ је ређи.

Док су ове привредне гране у вези са земљиштем и климатским приликама, и претстављају копнену привреду, дотле је море такође привредна површина. Јаче искоришћавање мора настало је у новије доба, а раније је море служило као најпогоднија област за пљачке. По њему су пљачкали познати неретљански гусари. Они су становали под биоковским отсеком, осећајући се при морској обали несигурни од оних поморских сила, чије су бродове пљачкали. Своје мале и брзе лађе гусари су лако скривали. Из кућа под отсеком опазили би лађе и у згодном тренутку навезли би се на море, пљачкајући и задајући страх. Тежак живот у овом оскудном крају у неколико их је гонио на пљачку, а богатство обале у многим малим заливима допштало им је, да се испред гонилаца брзо и лако сакрију.

Прво су се становници Макарске почели бавити мирним поморством. Наплетком њеним потстакнути су и становници других села, да се спуштају к мору и баве поморством. Тако постадоше нова обалска насеља, а поморство као привредна грана, доби већи значај. Данас се велики број становника бави поморством, радећи на већим парним бродовима као стручни или обични радници. Многи имају своје једрењаче, којима врше превоз. Риболов је развијен само у неким местима. Неки становници обалских насеља проводе више времена на мору него на копну, и кућама долазе само на кратко време. Типично је такво насеље Башка Вода, у којој има 40 једрењача. Сви су њени одрасли мушкарци на мору и то им је главно занимање. Код куће остају само старци, жене и деца. Башковођани се баве и риболовом и годишње улове просечно 200 кв. рибе; она се продаје по средњој цени од 5 динара по килограму. Риболов сада преживљава тешке дане због кризе, у коју је запала индустрија сардина.

Туризам је најновија привредна грана, од које има користи цела ова област. Лепе плаже, бистро море, вештачке борове шуме поред саме обале, изворска вода и други повољни услови створили су овој обали, а специјално Макарској, глас одлична купатила. Туризам се развио тек последњих година, дајући одличне резултате и помажући

много становништву у великој кризи, која је наступила иза пропасти винограда. Сељаци из оних села, која леже у вишим деловима флишне зоне, могу, захваљујући овој привредној грани продавати своје производе на пијацама обалских насеља. Боља будућност целе ове обале, а специјално обалских насеља, везана је за ову врсту привреде. Саму Макарску, која прима главни број туриста посети годишње просечно 2500 странаца; они се задрже по неколико недеља остављајући овом крају доста новаца.

Марљиви становници ове области проналазе нове начине зараде и чине велике напоре да прибаве најскромнија средства за живот. Уза сав труд они не постижу очекиване резултате, те надајући се, да ће им се у другој земљи уложени напор боље награђивати почели су исељавати. Исељавају се највише на стране континенте, а мање у европске државе. Исељавање је нужна последица економских прилика, у којима живе становници ове области. Куће напуштају најбољи радници, а остају само они, који имају довољно услова за живот и људи неспособни за рад. Земља, која се тешком муком обрађује, услед тога се све више запушта и постаје неспособна, да прехрани преостало становништво.

Исељавање је почело већ у предратним годинама, али се у поратним јаче развило, тако се 1924 године иселило из ове области 135 становника. Просечно се годишње исељава у последњем деценију из ове области 100 способних радника. Највише се исељавају становници Подгоре, која је највеће село.

Главне саобраћајне везе одржавају паробродске линије, које везују главно пристаниште Макарску са свим главнијим лукама, као и са пристаништима околног приморја и ближих острва. Број линија повећао се са напретком туризма. Колебање промета у макарској луци за последњих неколико година види се из следећих таблица:

Промет робе:

	1913	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Увоз	112.353	23.570	23.405	38.380	37.429	42.263	52.654 тона
Извоз	35.302	11.740	11.522	20.400	11.045	12.351	13.618 тона
Свега	147.655	35.310	34.927	58.780	48.474	54.614	66.272 тона

Промет бродова:

	1913	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Пароброда	1583	1407	1313	1545	1900	1895	2006	2389	2528	2442
Једрењача	43	33	108	78	18	36	49	44	66	112
Свега	1626	1440	1421	1623	1918	1931	2055	2433	2594	2554

Из овога се јасно види, да је у поратним годинама (узимајући 1913 годину као карактеристичну за предратне) јако опао промет разне робе, док се знатно повећао промет путника. Интересна сфера Макарске много је смањена стварањем нових центара у приморју, а особито у Загори, па је и то изазвало смањење промета. Повећавање промета бродовима у вези је са развојем туризма. Велико смањење

извоза у вези је са пропасти лозе, јер је вино било главни извозни предмет. Промет Макарске луке може се сматрати као било привредног и саобраћајног живота њеног приморја.

Од копнених веза ове области најважнија је уздужна приморска геста, која ће имати још већи значај, кад се споји са Сплитом и Метковићом; постоји могућност, да она буде једна од најважнијих аутомобилских цеста у целом приморју. Пошто ова цеста није израђена данас су важнија два пута управна на биоковски правац; они прелазе преко биоковских преседлина Дубаца и Родића Стазе. Пут преко Дубаца важнији је од овог другог, јер су Дубци на мањој апсолутној висини; сем тога, већа је област упућена на овај пут. Оба трансверзална пута спајају приморје са Загором, области привредно различне. Саобраћај на њима одржава се аутобусима и колима, док је товарни, каравански саобраћај, који је некада био једини већ на измаку. Уопште копнени саобраћај је скромних размера.

Насеља

Села овог приморја расејана су по целој флишној зони од мора до биоковског отсека. У главном се могу издвојити три нивоа села: под биоковским отсеком, на граници флиша и кречњака; поред уздужне приморске цесте и уз морску обалу.

Најстарија су села она која леже под биоковским отсеком. Један од фактора, који је утицао да се села локализују на овој петрографској и привредној граници, јесте како сам већ поменуо гусарење. Бојећи се казне за своје пљачкање, гусари нису смели становати поред морске обале, већ су се повлачили у највише делове флишне зоне, одакле им је било лако бранити се од непријатеља. Са овог положаја лакше су могли прегледати морску пучину и пратити кретање лађа. Али овај разлог није довољан и намеће се питање, шта је задржавало села у овом нивоу, и када је престало гусарење. Вероватно постоји неки јачи и сталнији разлог. Питајући становнике ових села зашто станују у овој висини, добијао сам различите одговоре. Многи су рекли, да им је планина близу. Остављајући на страну друге факторе, овај изгледа веома важан и довољан, да објасни положај ових села. Станујући на граници флиша и кречњака, становници ових села могли су најлакше искоришћавати обе петрографске области; у флишној области развили су земљорадњу, а у кречњачкој сточарство; за овакву комбинацију занимања поменути положај њихових села био је најпогоднији.

Могуће је да код становника ових села има и наследних утицаја. Они су се с малим изузецима доселили у ову област током 16 и 17 века из Херцеговине и Босне, бежећи испред Турака; овде су се настанили у селима, чији су се становници због истих узрока повукли на ближа острва. У матици земљи досељеници су се бавили земљорадњом и сточарством, па су настојали, да се тим занимањима

баве и у новој домовини. Море као привредну област нису познавали и оно за њих није имало већу важност. Ко познаје опште особине примораца и загораца лако ће приметити да становници ових села чине прелазан тип.

Ово су главни узроци, који су тако дуго задржавали села на висини, па и онда кад су настале много повољније прилике за живот при мору. Зависност ових села од планинске кречњачке позадине види се по томе, што су она локализована на оним местима, одакле полазе ретки путеви уз стрми биоковски отсек (Баст, Велико Брдо, Макар, Котишина и Тучепи).

Временом су наступиле нормалније прилике на мору, јер је гуса-рење престало. Услови за сточарство погоршали су се, пошто су биоковски пашњаци постајали све сиромашнији; због тога су услови за живот под планинским отсеком бивали све тежи. Почело је спуштање села ка морској обали. Овде су становници нашли у сваком погледу повољније услове за живот. Одавде су они лакше долазили у додир са страним културним светом и под њиховим се утицајем просвећивали, док су матична села била много више изолована и културно заостала. Млада обалска села искоришћују такође две привредне области копно и море. Овде постоји комбинација двају занимања, земљорадње и поморства, и последње је заменило сточарство. Ова комбинација показала се кориснијом од старе, а тиме је селима на обали загарантован материјалан напредак. У овако повољним приликама нека су се нова насеља брзо развила. Макарска, као најважније обалско насеље и политички, привредни и културни центар овог приморја добила је свој значај услед централног положаја и природне луке, једине у приморју између ушћа Цетине и Неретве. Ова је лука учинила од Макарске главни центар за становништво, које се спушта на обалу. Око полукружне луке наређале су се амфитеатрално куће и варош има типичан медитерански изглед. Мало пространство луке и одвојеност према копну не пружају Макарској услове за већи развој. Прометни значај има макарска лука само за ово приморје и може пружити добро мерило о привредном животу целог приморја.

Башка Вода је млађе насеље, које доста брзо напредује, захваљујући близини Дубаца, преко којих је Башка Вода спојена са Задварјем и Имотским, главним центрима ближе Загоре. Ово је једино насеље у целом приморју, чијим је становницима поморство главно занимање, а море главна привредна површина. Башковођани су најбољи рибари у целој овој области и стално су у борби са морем, јер немају заштићене луке.

Од других обалских насеља веће је Крај у Подгори. Његова је важност мања, јер он нема ни добре луке, ни везе са залеђем; више има карактер добра купатила.

Ова су обалска насеља најважнија и ако нису најстарија. Данас су они главни центри за становништво, које се спушта мору. Њихове сфере могле би се и картографски преставити. У Башку Воду спуштају

се у главном становници Баста, мање становници Брела и Кравица; у Макарску становници Великог Брда, Макра, Котишине и Тучепа; а на крај само Подгоре. Осим ових становника, који су пореклом из самог макарског приморја, има у овим насељима и становника, који су се доселили и из удаљенијих села, особито из ближе Загоре.

Израдом уздужне цесте кроз макарско приморје почела су се стварати нова насеља дуж ње на штету обалских насеља. Често се може констатовати већи напредак код ових насеља поред цесте него ли код насеља на обали (код Брела, Подгоре и Тучепа). Стварањем насеља поред цесте јавно се на много места застој у спуштању ка морској обали. Становници ових насеља баве се више земљорадњом, а мање сточарством.

Обалска насеља напредују најбоље онде, где постоје добре и приступачне луке. Насеља поред цесте напредују у оним деловима овог приморја, где обала није подесна за пристајање, те не привлачи много становнике. Оба нова низа насеља развијају се на штету матичног низа села, који је под планинским отсеком.

Померање насеља спојено је савеликим материјалним издацима, и стога је данас због слабих економских прилика застало. При миграцији треба саградити нову кућу, споредне зграде; од старе куће и зграда нема користи, јер се оне не могу продати. У Котишини, на пример, види се добро очувана кућа, данас напуштена, чији се власник отселио у Макарску. У оваквим приликама силажење на обалу врши се најчешће на тај начин, што неки млађи члан породице отпутује у иностранство и по повратку у домовину са зарађеним новцем сазида нову кућу, у ком насељу на обали или поред цесте; с њим се тада пресели и цела обитељ.

Извесно ће доћи време, када ће сасвим опустети села на граници флиша и кречњака. Преостаће само села поред цесте, чији се становници баве земљорадњом и сточарством, и села уз обалу, чији се становници баве у главном поморством, а мање земљорадњом. Приликом локализовања насеља у сва три ова нивоа од великог утицаја били су извори; око њих су се насеља сконцентрисала, како већа тако и она најмања.

Насеља су издужена у динарском правцу, у коме се пружа и биоковски отсек; у овом су правцу оријентисане и куће. Овде постоји један тип куће, који је у складу са географском средином. Куће су на спрат зидане каменом и покривене плочама кречњака (цреп је новијег датума). Кућа гледа према мору тј. према југозападу. На први спрат се не улази кроз кућу него извана преко „солара”. Спрат је једнодељна просторија, која служи за становање. Солар су камене степенице, које воде до малог балкона, с ког се улази на спрат. Само је име талијанског порекла, а долази вероватно отуда, што је солар обично с подневне стране куће и згодан са сунчање (соле-сунце). Кроз посвођени део солара улази се у „конобу”, која служи као спремниште вина, уља и других земљорадничких производа. Кухиња је засебна зграда, обично прислоњена уз кућу. Ово је општи тип куће у овој

области. Споредне зграде под отсеком обично се граде до самих хридина, те се на тај начин приштеди зидање једног зида; нађе се и по која кућа зидана на овај начин. На теже приступачним местима при отсеку зидане су куле, које су некоћ служиле становништву као збегови.

Јосип Роглић

RÉSUMÉ

ECONOMIE ET HABITATIONS DU LITTORAL DE MAKARSKA

Le littoral de Makarska proprement dit est représenté par la zone de flysch entre Velika Vrulja au NO et Mala Vrulja au SE.

L'agriculture, qui est de type méditerranéen, est l'occupation principale des habitants de cette contrée. On y cultive la vigne et l'olive. Aujourd'hui l'olive est la principale plante de culture, après la disparition de la vigne. On ne sème que peu de froment, et on ne cultive les légumes qu'auprès de sources, qui facilitent l'arrosage.

L'élevage de bétail est très important pour les villages situés à la limite de la zone de flysch et celle de calcaire, car les principaux pâturages se trouvent sur le plateau calcaire de Biokovo. On élève principalement le mouton et le crèvre, qui peuvent s'accomoder facilement aux pâturages de karst.

Le tourisme, qui n'existe que depuis peu et qui se développe rapidement dans les circonstances favorables, est aussi important pour le pays.

Cette contrée est passive économiquement et ne peut pas nourrir les habitants, qui sont obligés, à cause de cela, d'émigrer et de chercher dans un autre pays de meilleures conditions de vie. On émigre notamment en Amérique.

Le transport se fait en grande partie par mer, tandis que les communications par terre sont assez mal développées.

Dans cette contrée on peut distinguer trois zones d'habitations: à la limite de la zone calcaire et celle de flysch, le long de la route longitudinale, et au bord de la mer. Les habitations les plus anciennes se trouvent à la limite du calcaire et de flysch, tandis que les autres villages sont plus récents, et se sont développés aux dépenses des premières habitations, dont les habitants sont descendus vers la route et au bord de la mer.

Les habitants des villages les plus élevés, situés à la limite de la zone calcaire et celle de flysch, s'occupent principalement de l'élevage et de l'agriculture; les habitants des villages situés le long de la route longitudinale sont des agriculteurs, tandis que l'élevage occupe une place secondaire. Les habitants de la côte sont des marins et des agriculteurs.

Les habitants des villages les plus hauts quittent de plus en plus leurs habitations et descendent dans les deux autres zones. Les anciennes habitations seront abandonnées. Les villages sont de type dispersé. La ville de Makarska est un port et un centre d'administration.

Јосип Роглић